

ARAP EDEBİYATINDA TARİHÎ ROMANIN ORTAYA ÇIKIŞINDA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN ETKİSİ¹

Nevin KARABELA*
Fezzettin EKŞİ**

ÖZET

XIX. ve XX. yüzyılda dünya genelinde olduğu gibi Arap coğrafyasında da büyük değişimler meydana gelmiştir. Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap dünyasını etkisi altına almaya başlamıştır. Başlangıçta Suriye ve Lübnan vilayetlerinde Hıristiyan orta sınıf arasında görülen Arap milliyetçiliği düşüncesi zamanla bölgenin geneline yayılmıştır. Bunun sonucu olarak Arap dili, tarihi ve edebiyatı alanındaki çalışmalar hareketlilik kazanmıştır. Bu dönemin önde gelen edip ve yazarlarından biri olan Corci Zeydan, İslam tarihi ile ilgili kaleme aldığı yirmiyi aşkın eserle Arap tarihi romanının öncüsü olmuştur. Bu makalede Corci Zeydan'ın yaşadığı dönem ve şartlar göz önünde bulundurularak milliyetçilik düşüncesinin Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışındaki etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Arap Milliyetçiliği, Arap Tarihî Romanı, Corci Zeydan, Arap Edebiyatı.*

THE INFLUENCE OF NATIONALIST IDEOLOGY ON THE BIRTH OF HISTORICAL NOVEL IN ARABIC LITERATURE

ABSTRACT

In the nineteenth and twentieth century, the great changes occurred in Arabic geography like the whole world. The nationalism trend took place by the effect of French Revolution, started to penetrate to Arabic territories dating from second part of nineteenth century. In the beginning, Arabic nationalism thought was seen in the Syria and Lebanon regions particularly

---

¹ Bu makale *Arap Milliyetçiliği Bağlamında Corci Zeydan'ın Romancılığı* adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** Okutman, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

at the Christian middle class, but this idea by and by expanded to across the Middle East. As a result of that, studies in the field of Arabic language, history and literature have accelerated. Jurji Zaidan was one of the prominent men of letters and the authors in this period. He wrote over twenty books on history of Islam. On account of this, he can be regarded as pioneer in the Arab historical novels literature. This article deals with the influence of nationalism thought on the occurring of historical novel in Arabic literature, taking into consideration his time and social and cultural situations.

Key Words: *Arabic nationalism, Arab historical novels, Jurji Zaidan, Arabic literature.*

GİRİŞ

Arap edebiyatında tarihi roman dendiğinde akla gelen ilk isim Corci Zeydan (1861-1914)'dir. O, İslamiyet'in doğuşundan Memlukler Devleti'nin kuruluşuna kadar olan dönemle ilgili on yedi roman kaleme almıştır. Bunlarında yanında XVIII. ve XIX. yüzyıl Mısır'ını konu edinen üç roman telif etmiş, bir romanında ise Arap coğrafyasının dışına çıkarak, II. Abdulhamit döneminde II. Meşrutiyetin ilanına giden süreci ele almıştır. Aslında Zeydan daha çok tarihçi kişiliği ile öne çıkmaktadır. Tarih alanında yazdığı eserler içerisinde *Târihu't-temeddüni'l-İslâmi* adlı eseri en dikkat çekici olanıdır. Her ne kadar ilk bakışta isminden eserin, İslam medeniyet tarihinin bütün dönemlerini içerdiği intibai oluşsa da Zeydan, bu eserinde ağırlıklı olarak İslam medeniyetinin oluşumunda Arapların etkin olduğu dönemleri ele almıştır. Romanlarına bakıldığında Zeydan'ın, *Târihu't-temeddüni'l-İslâmi*'de ileri sürdüğü tezleri ve vurgulamak istediği hususları, romanları vasıtasıyla da öne çıkardığı görülecektir. Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışını daha iyi anlayabilmek için öncelikle Zeydan öncesi Arap coğrafyasında meydana gelen gelişmelere göz atmak yerinde olacaktır.

1. XIX. VE XX. YÜZYILDA ARAP COĞRAFYASINDA SİYASAL VE KÜLTÜREL ALANDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Mısır'ın 1789 yılında Napolyon tarafından işgali, siyasal alandaki yankıları kadar Arap edebiyatına etkileri ile de konuşulmuştur. İşgalin devam ettiği 1789-1801 yılları Corci Zeydan gibi Arap edebiyatçıları tarafından *Nahda* adı verilen özellikle ilmî, edebî ve kültürel alanlardaki Arap kalkınma hamlesinin başlangıcı kabul edilmiştir.² Mısır'da kaldığı bu 3 yıllık zaman

---

² Corci Zeydan, *Târihu âdâbi'l-lüğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-hilâl, Kahire, ts., IV, s. 11; Fazlıoğlu, Şükran, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104.

zarfında Napolyon, Kahire’de Fransızların çocuklarına eğitim veren iki okul açmış, Arapça, Yunanca, Fransızca baskı yapmaya uygun bir matbaayı devreye sokmuş ve siyasî faaliyetlerinin propagandasını yapmak üzere Fransızca yayınlanan iki gazete kurduştur. Mısırlıları tiyatroyla tanıştıran Napolyon, ülke işlerini istişare etmek üzere Ezher alimleri arasından seçimle belirlenen ulusal bir meclis oluşturmuş, yanında getirdiği bilim adamlarıyla ilmi bir akademi tesis etmiştir. Bu akademiye mensup bilim adamlarının bilimsel araştırmalar için beraberlerinde getirdiği araç-gereçler, ilmî, edebî ve fikrî sahalarda yaptığı faaliyetler Mısırlılar üzerinde büyük tesir uyandırmış ve Mısır’ın modernleşmesi düşüncesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Napolyon tarafından Mısır’da kurulan gözlemevi, modern tekniklerle üretim yapan kağıt ve kumaş fabrikaları, resim, nakış ve fotoğraf atölyeleri, kimya laboratuvarı gibi tesisler aydın kesimin dikkatini çekmiş, Mısır’ın Batı medeniyetiyle doğrudan temas kurmasını sağlamıştır.³

Napolyon’un başlattığı Batı ile temas, 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (1769-1849) Mısır’a vali olmasıyla daha da artmış, Batı medeniyetinden istifade edilerek askerî, siyasî ve ekonomik gelişmelerin yanında ilmî ve kültürel alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. İlk olarak 1813 yılında Avrupa’ya öğrenci gönderilmeye başlanmış, ilerleyen yıllarda bu öğrencilerin sayısı giderek artmıştır. Mehmet Ali Paşa’nın eğitime attığı önem sayesinde Mısır’ın değişik şehirlerinde yeni okullar açılmış ve buralarda Batı usul ve yöntemleriyle eğitim yapılmıştır. 1816’da eğitime başlayan mühendislik, 1827’de açılan tıp okulunun yanında ziraat, sanat ve lisan vb. alanlarda modern okullar kurulmuştur. Mezkur gelişmelerin yanında 1820’de ilk defa, Bulak’ta bir matbaa kurulmuş ve burada Arapça, Türkçe ve Farsça klasik eserlerle birlikte yeni açılan okulların müfredatına uygun kitaplar basılmıştır. Ayrıca 1828’de Mısır’da *el-Vakâ’i’u’l-Mısriyye* adıyla, Arapça ve Türkçe olarak basılan ilk resmî gazete yayınlanmıştır. Bu ilk gazete yeni dergi ve gazetelerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Mehmet Ali Paşa döneminde dikkat çeken gelişmelerden biri de 1835’te açılan ve Rifâ’a et-Tahtâvî’nin (1801-1873) idaresine bırakılan dil okuluna bağlı olarak 1841’de bir tercüme merkezi kurulmasıdır. Batı’da yazılan pek çok eser bu tercüme merkezindeki mütercimler tarafından Arapçaya kazandırılmıştır. Bu eserler arasında Avrupalı yazarların telif ettiği romanlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Fransız papaz Fenelon’un yazdığı *les Aventure de Telemaque* adlı roman *Mevâki’u’l-eflâk fî ahbâri Telîmak* ismiyle et-Tahtâvî tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Mezkur

---

³ Corci Zeydan, *Târîhu âdâbi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, IV, 11-13; Ömer ed-Desûkî, *Fi’l-edebi’l-hadîs*, Dâru’l-fikri’l-‘Arabi, b.y., 2000, I, s. 20-23; Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009, s. 55-57.

tercüme merkezinde yapılan tercümelemin Nahda hareketinde önemli bir yeri bulunmaktadır.⁴

Gazetecilik faaliyetlerinin artması ve Batı’da telif edilen edebî ve bilimsel eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi modern Arap düşüncesinin doğuşu ve gelişmesindeki önemli faktörlerdendir. Yazılı basının klasik nesir üslubunda başlattığı değişimle sanatlı, karmaşık, kimi zaman anlaşılmasız ifadeler, yerini sade, açık ve anlaşılır ifadelere bırakmış, böylelikle telif edilen eserler daha geniş kitlelerce okunmuştur. Matbaa ve gazetenin kurulması, Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin dönüp eğitim ve tercüme faaliyetlerine destek vermesiyle Arap dili ve kültürü alanında meydana gelen canlanma başta Lübnan olmak üzere diğer Arap ülkelerinde de etkisini göstermiştir.⁵

1831’de Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın (1789-1848) bugünkü Lübnan’ı da içine alan Suriye vilayetini ele geçirmesiyle bölgedeki Osmanlı nüfuzu azalmış, Batılı tüccar ve misyoner grupların Suriye’ye girişi kolaylaşmış, eğitim ve ticaret alanındaki faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır.⁶ Bunun yanında Osmanlı’nın askeri, siyasi ve ekonomik alanda devam eden gerileyişi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa devletlerinin, İmparatorluk üzerindeki etkisini artırmıştır. Bunun neticesi 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı’yla Osmanlı’nın Müslim ve gayrimüslim vatandaşları arasında sağlanan dinsel eşitlik ve gayrimüslimlerin ekonomik alanda elde ettiği özgürlükler azınlıklar arasında ticaretle uğraşan bir orta sınıf oluşturmuştur.⁷ İbrahim Paşa’nın Suriye’yi ele geçirmesinden sonra eğitim faaliyetlerini hızlandıran Batılı misyonerler bölgede özellikle okullara ağırlık vermiştir. 1897’ye kadar Amerikalı misyonerler tarafından Suriye’de 150 okul açılmıştır.⁸ Bunların içinde adı daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak değiştirilen, Corci Zeydan’ın da eğitim gördüğü Suriye Protestan Üniversitesi (1866) Nahda hareketi içerisinde yer alan önemli kişilerin yetişmesine katkı sağlamıştır.⁹

Mısır’da meydana gelen gelişmelerin etkisi ve açılan misyoner okulları Lübnan’da, Arap dili ve kültürü alanında bazı gelişmelere zemin

⁴ ed-Desûkî, *a.g.e.*, I, s. 37-39; Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı*, by., Ankara, 1997, s. 7-9; Yalar, *a.g.e.*, 70-72.

⁵ Yalar, *a.g.e.*, 73.

⁶ Robert Haddad, *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation*, Princeton: Princeton University Press, 1970, s. 68-69.

⁷ Kemal H. Karpat, *Ortaoğru’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 146-147;

⁸ Misyonerler bu okulları açmakla “Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemiştir”. Bkz. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 230-231.

⁹ Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca 2008, s. 168.

hazırlamıştır. Amerikan misyonerlerinin verdiği eğitim Batı orijinli eserlerin Arapçaya tercümesi faaliyetlerini doğurmuş, bu hususta ilk olarak İncil'in Arapçaya tercümesi gündeme gelmiştir. Nâsif el-Yazıcı (1800-1871) ve Butrus el-Bustânî'nin (1819-1883) desteğiyle, Eli Smith'in Malta'dan getirdiği baskı makinesinde okul kitapları ve ders metinleri hazırlanmıştır. Eğitim alanındaki faaliyetler Arapçanın canlandırılması gerektiği düşüncesini doğurmuş, bunun sonucunda Lübnan'da fikrî ve edebî bir hareketlilik meydana gelmiştir.¹⁰

Batıyla güçlü ilişkiler kuran Hıristiyan orta sınıf ile misyonerlerle temas halinde olan ve onların okullarından mezun olan öğrenciler arasında milliyetçilik¹¹ fikirleri yayılmaya başlamıştır.¹² Hıristiyan Araplar arasında yaygınlık kazanan milliyetçilik düşüncesi ilk başlarda Arap dili ve kültürünün canlandırılması şeklinde tezahür etmiştir.¹³

Nâsif el-Yazıcı'nın Amerikan misyoner okullarında okutulmak üzere nahiv, mantık, aruz ve hitabet alanlarında yazdığı eserler misyoner okullarının dışında da rağbet görmüş, uzun yıllar Arap dili ve edebiyatı öğretiminde başucu kitapları olmuştur. Arapların Osmanlı idaresinden kurtulması gerektiğini söyleyen el-Yazıcı'nın, bunun ancak eski Arap dili ve edebiyatının canlandırılmasıyla Suriyeliler arasında oluşacak bir Araplık ruhuyla gerçekleşebileceği yönündeki fikirleri, yaşadığı dönemde özellikle okur-yazar olan Hıristiyan kesimde ciddi etkiler meydana getirmiştir. el-Yazıcı, çocuklarının eğitimine özen göstermiş, onları kendi düşünceleri ekseninde bilinçlendirmiştir. Çocuklarından İbrahim el-Yazıcı, Arapların Türk idaresinden kurtulması için kendi içinde birlik oluşturması gerektiğini savunmuş, kaleme aldığı şiirlerde Arap tarihinin şanlı günlerine göndermelerde bulunarak maziden alınan ilhamla parlak bir geleceğin kurulması idealini dile getirmiştir.¹⁴

Amerikan misyonerleriyle yakın ilişkiler kuran Butrus el-Bustânî felsefe, mantık, hukuk, tarih ve coğrafya gibi farklı alanlarda gördüğü eğitimin yanında Arapça, Süryanice, Latince, İtalyanca ve İngilizceyi de öğrenmiştir. Kaleme aldığı pek çok eserin içinde Arapça alfabetik harf sırasına göre yazılan ilk modern sözlük *Muhîtu'l-muhît ve Dâiretu'l-me'ârif*

¹⁰ George Antonius, *The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Mektebetu Lübnan, Beirut, 1969, s. 35- 42; Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler Arnavutlar 1877-1881*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41-43.

¹¹ Fransız İhtilâl'i neticesi yayılan milliyetçilik akımı öncesi Osmanlı'da "milliyette sınır çizgisi ırksal değil din temelliydi. Sultanın tebasının siyasal kimliği Osmanlıydı ve milliyeti ait olduğu cemaatin diniydi. Batı Avrupalı on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliği fikri Osmanlı İmparatorluğunda hemen hemen yoktu." Bkz. Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 37.

¹² Karpat, *a.g.e.*, s. 146-147.

¹³ Antonius, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹⁴ Antonius, *a.g.e.*, s. 46-47, 53-55; H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilgi*, Sayı 30, Yaz/2004, s. 180.

adlı ansiklopedi en önemlileridir.¹⁵ Arap dili ve edebiyatının canlandırılması konusunda çok çaba sarf eden el-Bustânî, Suriye ve Lübnan’da 1860’ta Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında çıkan ve binlerce Hıristiyan’ın ölümüyle sonuçlanan kanlı olaylardan¹⁶ sonra Corci Zeydan’ın resmi olmayan ilk Arap gazetesi olarak nitelediği *Nefru Suriye* isimli bir gazete çıkararak “Tanrının dini ve vatani herkese aittir.” sloganıyla Araplar arasında birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapmıştır.¹⁷ Toplumsal çatışmaların temelindeki dinsel ve mezhepsel bağnazlıklarla mücadele eden el-Bustânî, 1863 yılında Beyrut’ta açtığı *el-Medresetu’l-vataniyye* adlı okulda din ve mezhep farklılığı gözetmeden Lübnan içinden ve dışından pek çok öğrenciye eğitim vermiştir. O, bu okulda yabancı dillerin yanında bilim, edebiyat ve Arapça temelli eğitim anlayışını benimsemiş, ulusal birliği sağlamak için öğrencilerine vatanseverlik duygusunu aşılamış ve farklı kesimden olanlara hoşgörüyü yaklaşmayı öğretmiştir. Butrus el-Bustânî, oğlu Selim el-Bustânî (1848-1884) ile birlikte 1870’te on beş günde bir basılan *el-Cinân* ismiyle ilmî, edebî ve tarihî konuları ele alan bir dergi, *el-Cenne* adında siyasî ve edebî içerikli bir gazete ve 1871’de *el-Cuneyne* adıyla yine siyasî içerikli bir gazete çıkarmış, Nahda hareketinin önde gelen şahsiyetleri arasında yerini almıştır.¹⁸

Butrus el-Bustânî, Arapça konuşan herkesin Arap sayılması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, Avrupa’nın geçmişte büyük bir medeniyet kuran Araplardan bilim alanında istifade ettiği gibi, bugün de Araplar, bilim ve teknoloji alanında ileri olan Avrupa’dan istifade etmelidir. Bu hususta Arapların Avrupalılardan öğrenmesi gereken şeylerin başında “millî birlik” ve “vatanseverlik” düşüncesi gelmektedir.¹⁹ Suriye vatanseverliği temelli seküler bir Arapçılık düşüncesi geliştiren el-Bustânî, Hıristiyan ve Müslüman Arapların inşa ettiği, ortak tarih ve ortak dil esasına

¹⁵ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, Dâru nahdati Mısır, Kahire, ts., s. 350-351; Antonius, *a.g.e.*, s. 51-52; Yalar, *a.g.e.*, s. 91-95.

¹⁶ Hıristiyanlar 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanıyla elde ettikleri yeni haklar sayesinde Müslüman kesimden daha avantajlı duruma gelip, Avrupalı şirketlerin bölgedeki şubeleri olarak çalıştıkları ve ticarete ilerledikleri için ekonomik yönden ayrıcalıklı konuma yükseldiler. Tarımla uğraşan Müslüman kesim ise aynı ölçüde zenginleşemedi. İki kesim arasındaki uçurum çatışmaları beraberinde getirdi. 1850’de Halep’te, 1856’da Cebel-i Lübnan’da bazı karışıklıklar oldu. Asıl büyük patlama ise 1860’ta meydana geldi. Müslüman Dürziler, Maruni köylerine saldırdı ve yaklaşık 11000 kişi öldürüldü. Cebel-i Lübnan’daki 700 Maruni köyünden yaklaşık 200’ü yok edildi. Hıristiyan sığınmacılar Şam’a kaçtı. Şam’daki Hıristiyan mahallesinde Müslümanlar ayaklanma çıkardı. Bir hafta süren olaylarda yaklaşık 10000 Hıristiyan öldürüldü. Sonrasında ayaklanma çıkaranlar idam edilerek sükunet sağlandı. Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, VI, s. 32-39.

¹⁷ Corci Zeydan, *Terâcîmu meşâhîri’ş-şark fi’l-karni’l-tâsi’ ‘aşar*, Dâru Kelimât, Kahire, 2012, s. 39; H. Ezber Bodur, “Arap Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Doğuşu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 1988, s. 242.

¹⁸ Yalar, *a.g.e.*, s. 92-93.

¹⁹ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, Cambridge University, Cambridge, 1993, s. 99-102; Antonius, *a.g.e.*, s. 47-51.

dayanan Arap kültürünü öne çıkarmıştır.²⁰ Hz. Peygamber'e nispet edilen "Vatan sevgisi imandandır"²¹ rivayetine atıf yaparak, ortak ulus amacına matuf Hıristiyan ve Müslüman Araplar arasında yeni bir ilişki biçimi geliştirmeye çalışmıştır.²²

Nâsif Yazıcı, İbrahim Yazıcı²³ ve Butrus el-Bustânî gibi Lübnanlı Hıristiyan Arap yazarların Suriye merkezli olarak Arap dili, kültürü ve tarihini esas alarak dillendirmeye çalıştıkları Arap birliği düşüncesi, Hıristiyan Araplar içinde milliyetçilik söylemlerinin güç kazanmasını sağlamıştır. Ortak dil ve kültür üzerine inşa edilmeye çalışılan Arap milliyetçiliği bu yönü itibarıyla XVIII. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımlarına benzerlik göstermektedir.²⁴

Başta Arapçanın ve Arap kültürünün canlandırılması şeklinde ortaya çıkan milliyetçilik, ilerleyen yıllarda siyasi faaliyete dönüşmüştür. Beyrut Amerikan Koleji'nde eğitim gören Yakup Sarrûf,²⁵ İbrahim el-Yazıcı, Fâris Nimr²⁶ ve Şahin Makaryus²⁷ gibi gençler 1876 yılında *Cem'iyetu Beyrût es-Surriyye* adlı gizli bir örgüt kurar. Bu örgütün öncelikli hedefi Lübnan'ı ve Suriye'yi Osmanlı hakimiyetinden kurtarmaktır. Örgüt üyeleri, bu amaca yönelik Beyrut, Şam ve Sayda gibi şehirlerde duvarlara, Arapların şanlı mazilerinden, vatanseverlikten bahseden ve halkı, Osmanlıyı Arap memleketlerinden kovmaya davet eden isimsiz afişler asarlar. Hedefleri için sayılarının yetersiz olduğunu düşünen örgüt üyeleri Müslümanlarla işbirliği yapmaya karar verir. Aradığı desteği bulan ve Osmanlıya karşı ortak bir cephe teşkil etmeye çalışan örgütte Müslüman ve Hıristiyan Arapları birbirine bağlayan bağ *urûbe* yani Araplıktır. Osmanlıya karşı oluşturulan cephe Hıristiyan Araplar, Arapçılık temelindeki bir ideoloji ile

²⁰ Makdisi, *Artillery of Heaven*, s. 198; Makdisi, *International Journal of Middle East Studies*, s. 604.

²¹ el-Aclûni Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, Tah. Abdulhamid b. Ahmed Hindâvî, el-Mektebetu'l-'asriyye, b.y., 2000, I, s. 398; Muhammed b. Ali el-Bekrî, *Delilu'l-fellâhîn li turuku riyâzi's-sâlihîn*, Haz. Halil Me'mûn, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2004, I, s. 37.

²² Leafgren, *a.g.e.*, s. 25.

²³ Beyrut'ta doğan İbrahim el-Yazıcı (1847-1906) ilk eğitimini babasından almış, İbranice, Süryanice, İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı öğrenmiş, daha çok yazdığı şiirlerle tanınmıştır. Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muelliîn*, Mektebetu'l-musennâ, Beyrut, ts., I, s. 120.

²⁴ Soy, *a.g.m.*, s. 174.

²⁵ Beyrut asıllı Hıristiyan bir ailenin çocuğu olan Yakup Sarrûf (1852-1927) Beyrut Amerikan Koleji'nde eğitim görmüş, felsefe alanında Amerika'da doktora yapmıştır. Fâris Nimr ve Şahin Makaryus ile el-Muktataf adlı bir dergi çıkaran Sarrûf, Mısır'a göç etmiş ve hayatının kalanını burada geçirmiştir. Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, s. 353.

²⁶ Fâris Nimr (1856-1951) Beyrut Amerikan Koleji'nde eğitim görmüş, Yakup Sarrûf'la el-Muktataf dergisini çıkarmış ve onunla birlikte 1884 yılında Mısır'a göçmüştür. Amerika'da felsefe alanında doktora yapan Nimr, Sarrûf ve Şahin Makaryus'la birlikte el-Mukattam adlı bir gazete çıkarmıştır. Bkz. Hayruddîn ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 2002, V, s. 127.

²⁷ Lübnan'ın bir köyünde doğan Şahin Makaryus (1853-1910) çocukluk yıllarını köyde geçirmiş, bir akrabası vasıtasıyla Beyrut'a gelerek Amerikan misyonerlerine ait bir matbaada çalışmıştır. İlerleyen yıllarda Yakup Sarrûf ve Fâris Nimr ile kurduğu dostluk sayesinde el-Muktataf dergisi ve el-Mukattam gazetesinde onlarla birlikte çalışmıştır. Bkz. İlyas Zehûra, *Mir'âtu'l-'asr*, el-Matba'atu'l-umûmiyye, Kahire, 1897, s. 417-432; Kehhâle, *a.g.e.*, IV, s. 292.

Müslümanlarla eşit konuma geleceklerini düşünmektedir. Örgütün Müslüman ve Hıristiyan tarafları Arapların Türkler ile eşit haklara sahip olması ve Osmanlının baskıcı politikalarına karşı birlikte mücadele edilmesi hususunda fikir birliği etseler de Lübnan'ı da kapsayan Suriye vilayetinin bağımsızlığı konusunda anlaşamazlar. Örgüt 1882-1883 yıllarında çalışmalarını durdurur ve bir müddet sonra da kendini fesheder.²⁸ Hıristiyan Arapların Osmanlıdan ayrılarak bağımsız bir Suriye devleti kurma fikri Müslüman Araplar tarafından benimsenmediğinden bu dönemde ortaya çıkan ayrılıkçı milliyetçi söylemler sadece Hıristiyan Araplar çerçevesinde sınırlı kalır.²⁹

Cem'iyetu Beyrût es-Sırrıyye'nin dışında Beyrut Amerikan Koleji öğrencilerinden Fâris Nimr ve Şahin Makaryus 1873'te *Cem'iyetu Şemsi'l-Birr* adıyla edebî bir topluluk kurmuştur. Legal olan bu cemiyet, bilimsel yazıları okuyup tartışmak gibi entelektüel amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedir.³⁰ Cemiyet üyeleri çoğunlukla adı geçen kolejin öğrencileridir. Her iki cemiyet de aynı kişilerden oluşmaktadır. Corci Zeydan on sekiz yaşında iken *Cem'iyetu Şemsi'l-Birr*'e üye olmuş, bu sayede Arap milliyetçiliğinin fitilini ateşleyen Arap aydınlarıyla yakından tanışma fırsatı bulmuştur. Beyrut Amerikan Koleji'nde eğitime başladığında kolejde öğretmenlik yapan Yakup Sarrûf ve Fâris Nimr'e öğrenci olmuş, ilişkileri dostluğa dönüşmüştür.

Zeydan, hayatının büyük bir kısmını (1886-1914) Mısır'da geçirmiştir. 1882'de İngilizler tarafından Mısır'ın işgal edilmesi buradaki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere büyük ölçüde etki etmiştir. İşgalle birlikte yazılı basın güçlenmiş Osmanlının diğer bölgelerine göre yazarlar daha rahat hareket etmiş, bunun neticesinde özellikle Lübnan merkezli dergi ve gazeteler Mısır'a taşınmaya başlamıştır. Bu dergi ve gazeteler Nahda hareketinin Mısır merkezli olmasında önemli bir rol oynamıştır.³¹ Bununla birlikte uzun yıllar fiili olarak İngiliz sömürgesi altında kalan Mısır'ın doğrudan Avrupa etkisinde kalmasıyla milliyetçilik hareketi hız kazanmış,³² bu durum Zeydan gibi Arap yazarlarda Batı kültürüne karşı Doğu'yu yüceltme isteği, bunun için de Arap tarihine ve edebiyatına canlılık kazandırma düşüncesi oluşturmuştur.

Zeydan'ın edebî kişiliğinin ve entelektüel birikiminin oluşmasında Lübnan'da edindiği çevrenin ve Mısır'da yaşadığı dönemde ülkeyi kuşatan

²⁸ Zeine, *a.g.e.*, s. 58-61; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

²⁹ Zeine, *a.g.e.*, s. 66; Sinno, *a.g.e.*, s. 41-43.

³⁰ Lewis Beier Ware, *Jurji Zaydan: The Role of Popular History in the Formation of a New Arab World-View*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 1973, s. 31-32.

³¹ Roger Allen, *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York, 1995, s. 22-25; Leafgren, *a.g.e.*, s. 4-5.

³² Lewis, *a.g.e.*, s. 231-232.

şartların büyük etkisi olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya savaşına kadar Arap milliyetçiliği dil, edebiyat ve tarih üzerine inşa edilmeye çalışılmış, Arapları birleştirecek ortak bir tarih tezi ile ortak bir kimlik fikrinin altyapısının oluşturulması hedeflenmiştir.³³ Bu bağlamda elli üç yıllık yaşamında kırkı aşkın eser veren Zeydan'ın çalışmalarına bakıldığında çoğunluğunun Arap dili, edebiyatı ve Arap-İslam tarihi üzerine olduğu görülecektir.

2. ARAP EDEBİYATINDA TARİHİ ROMANIN DOĞUŞU

Romanın Arap edebiyatı için yabancı bir tür olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Arap edebiyatında romana geçmeden önce genel olarak *roman türü ve tarihî roman* üzerinde durmak yerinde olacaktır. Roman kavramı, gerçek ya da kurgusal bir olayın nesir biçiminde anlatımı için kullanılan Latince asıllı 'romanus' kelimesinden türemiştir. Bunun yanında roman, Latince türemiş dillerin haricinde, avam tabakasının kullandığı 'halk dili' anlamına da gelmektedir.³⁴ Bu kelime Fransızca'da önceleri, nazım şeklindeki hikayeler için kullanılan bir kavram iken XVI. yüzyılda nispeten daha uzun, nesir şeklindeki hikayeler için kullanılmaya başlanmıştır.³⁵

Roman, birden bire ortaya çıkmış bir edebî tür değil, öz ve biçim açısından benzerlik gösteren bazı edebî türlerin devamıdır. Masal, destan, şövalyelerin kahramanlıklarını anlatan romanslar ve çoban hikayeleri romana giden sürecin kaldırım taşları gibidir. Bu süreçte dikkat çeken en önemli husus hayalden hakikate doğru bir ilerlemenin kendisini göstermesidir.³⁶

Edebiyatın sosyal hayatın gerçeklerinden bağımsız geliştiğini düşünmek mümkün değildir. Romanın ortaya çıkışında bir takım toplumsal değişim ve dönüşümlerin etkili olduğu görülmektedir. Feodalizmin çöküşü, burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla ekonomik ve toplumsal alanlarda meydana gelen gelişmelerin edebiyata yansımaları roman türünün doğmasına zemin hazırlamış ve roman burjuva edebiyatı olarak görülmüştür.³⁷

Kesin ve belirli bir şeklinin olduğu söylenemeyen *roman*, okuyucunun karşısına pek çok şekilde çıkabilir. Bu nedenle kesin sınırları

³³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 437; Thomas Philipp, *The Role of Jurji Zaidan in the Intellectual Development of the Arab Nahda From the Beginning of the British Occupation of Egypt to the Outbreak of World War I*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, 1971, s. 300.

³⁴ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2002, III, s. 518; M. Nihat Özön, *Türkçede Roman, İletişim*, İstanbul, 1985, s. 17.

³⁵ Abdülmelik Murtâz, *Fî nazariyyeti'r-rivâye*, el-Meclisu'l-vataniyyu li's-sekâfeti ve'l-funûni ve'l-âdâb, Kuveyt, 1998, s. 25.

³⁶ Kabaklı, *a.g.e.*, s. 524.

³⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9.

olan bir tarif yapmak mümkün görülmemiştir.³⁸ Bununla beraber temel dinamiklerinden hareketle Nurullah Çetin'in yaptığı şu tarif romanla ilgili genel bir fikir vermektedir: “Romancının beş duyusu yoluyla doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hayatında yankı bulmuş yaşantı, bilinç, zeka, hayal, düşünce, duygu gibi öğeleri sanatsal bir bağlam içinde yeniden kurduğu yapay bir alem”dir.³⁹

Roman kavramı gibi tarihî roman kavramı üzerinde de edebiyatçıların bir uzlaşısı içinde olmadıkları görülür. Tanımlara yansıyan anlaşmazlığın temelinde, tarihî romandaki tarihî gerçeklikle fiktif gerçeklik arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair yorum farklılıkları yatmaktadır. Örneğin Alman yazar Alfred Döblin'e (1878-1957) göre tarihî roman her şeyden önce bir romandır.⁴⁰ Yani romanın kurgusu ve estetik yapısı tarihî gerçeklerden önce gelir. Sadık Tural ise tarihî romanı, “yazarı tarafından gözlenmemiş bir devrin, tarihî gerçeklere sadık bir şekilde anlatılması” şeklinde tanımlar.⁴¹ Görüldüğü gibi bu tanımda tarihî gerçeklere sadık kalınması öncelik arz etmektedir. Turgut Gögebakan ise daha orta bir yol tutmuş ve tarihî romanı, “bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türü” şeklinde tarif etmiştir.⁴² Hülya Argunşah ise bu tartışmaların dışında kalarak tarihî romanı “temelleri maziye dayanan yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin devirlerin ve bu devirlerde yaşamış şahsiyetlerin hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesi” şeklinde tarif etmiştir.⁴³ Tanımlarda vurgulanan farklılıkları bir kenara bıraktığımızda tarihî romanı, tarihî gerçeklikle kurmacanın roman üslubu içerisinde sanatsal biçimde mezcilmesi biçiminde tarif etmek mümkündür.

Arap edebiyatında romanın serüveninden kısaca bahsedecek olursak söze roman öncesi köklü bir hikaye geleneğinin bulunduğunu zikrederek başlayabiliriz. Bunlar arasında *ez-Zeybek*, *Seyf b. Zî Yezzen*, *el-Melikü 'z-Zâhir Baybars*, *Benû Hilâl*, *ez-Zîr Sâlim*, *Antere Kıssası*, *Elfu leyle ve leyle* gibi meşhur olanlar nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁴ Ayrıca içerisinde felsefi konulara yer veren İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzân*'i ve Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin *Risâletü'l-gufrân*'ı gibi bazı eserler kimi eleştirmenler tarafından Arap edebiyatında romana benzeyen, erken dönem ürünleri olarak görülmüştür. Yine Ali el-Mübârek'in (1823-1893) *'Alemu'd-*

³⁸ Murtâz, a.g.e., s. 11.

³⁹ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2003, s. 78.

⁴⁰ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 13.

⁴¹ Sadık Kemal Tural, *Tarihi Roman ve Atsız'ın Tarihi Romanları Üzerine Düşünceler*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 241.

⁴² Gögebakan, a.g.e., s. 15.

⁴³ Hülya Argunşah, “Tarihî Romanda Post-Modern Arayışlar”, *İlmî Araştırmalar*, 14, (2002), s. 17–27.

⁴⁴ Zeydan, *Târihu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, IV, s. 209.

dîn'i ile Muhammed el-Muveylîhî'nin (1858-1930) *Hâdisu 'Îsâ b. Hişâm*'ı, klasik edebî kıssa ile roman türü arasında bir konumda roman denemeleri olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵

Arap edebiyatında Batı kaynaklı roman türü, tercüme vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Arapçaya tercüme edilen ilk roman François Fenelon'un *Telemak'ın Maceraları*'dır. Rifâ'a et-Tahtâvi tarafından yapılan bu çeviriyi⁴⁶ Victor Hugo, Balzac, Aleksandr Dumas, Poquelin Moliere, Jean de La Fontaine gibi meşhur Avrupalı yazarların romanları takip etmiştir.⁴⁷ Okur üzerinde büyük ilgi uyandıran tercüme romanların sayısı günden güne artan bir seyir izlemiş, bu durum klasik hikaye ve kıssa geleneğinde eser veren yazarları etkilemiştir. Arap edebiyatında Batılı tarzda roman türünü deneyen ilk kimselerin Avrupalılarla münasebetleri sebebiyle Suriye ve Lübnan asıllı Hıristiyanlar olduğu görülecektir.⁴⁸ Bunlardan Francis Marrash (ö. 1873) *Durr's-sadef fi garâ'ibi's-sudef* (1864) adıyla, roman türünde toplumsal konulara yer verdiği bir eser kaleme almıştır.⁴⁹ Marrâş'tan başka Suriyeli Nümân el-Kasâtîli'nin yazdığı *el-Fetâtu'l-emîne ve ümmühâ* (1880) ve *Rivâyâtu Enise* (1881) romanları Zeydan öncesi çalışmalardır. Didaktik bir üslupla ahlaki öğütler veren bu romanlarda olay örgüsü birbirinden ayrı düşen bir kadınla erkeğin kavuşma hikayesi etrafında dönmekte, okuyucuya Batı toplumları gibi ilerlemenin yolları gösterilmektedir.⁵⁰

Arap edebiyatında tarihî roman denilince akla gelen ilk isim Corci Zeydan olsa da ondan önce Selîm el-Bustânî bu türde üç eser kaleme almıştır. Her ne kadar Cemîl el-Müdevver'in (1862- 1907) *Hadâratu'l-İslâm fi dâri's-selâm* adlı eseri⁵¹ Zeydan öncesi bir tarihî roman olarak gösterilse⁵² de Zeydan bu çalışmayı mektup türü edebî eser şeklinde değerlendirmektedir.⁵³ Bu yaklaşımıyla o, Müdevver'in, kendi roman anlayışı üzerinde bir etkisi olmadığını ima etmiş olmaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla burada mezkur eserin üzerinde durulmayacaktır.

⁴⁵ Murtâz, *a.g.e.*, s. 25.; Stephen Paul Sheehi, *A Genealogy of Modern Arab Subjectivity: Three Intellectuals of al-Nahdah al-'Arabiyyah*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan, 1998, s. 250-253.

⁴⁶ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsir fi Mısır*, Dâru'l-ma'ârif, Kâhire, ty., s. 208.

⁴⁷ Pierre Cachia, "Introduction: Translations and Adaptations, 1834-1914", *Modern Arabic Literature*, Edit. M. M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 28.

⁴⁸ *ez-Zeyyât*, *a.g.e.*, s. 433.

⁴⁹ Zeydan, *a.g.e.*, IV, s. 209, 216.

⁵⁰ Sheehi, *a.g.e.*, s. 250-253.

⁵¹ *Hadâratu'l-İslâm fi dâri's-selâm* (Bağdat, 1888) genç bir Persli tarafından yazılan mektuplarda Abbasilerin, Ebû Cafer el-Mansûr'dan Hârun Reşid'e kadar olan dönemini ele almaktadır. Bu eseri tarihî roman türünde kabul etmek zordur. Bkz. Philipp, *a.g.e.*, s. 105.

⁵² Abdulmuhsin Tâhâ Bedr, *Tatavvuru'r-rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-hadise fi Mısır: 1870-1938*, Dâru'l-ma'ârif, Kâhire, ts., s. 98.

⁵³ Zeydan, *a.g.e.*, IV, s. 265.

⁵⁴ Philipp, *a.g.e.*, s. 113-114.

Selîm el-Bustânî, 1870’te Beyrut’ta babası Butrus el-Bustânî ile birlikte kurduğu *el-Cinân* dergisinde tarihî roman türünde üç eser tefrika etmiştir. Bunlardan ilki *Zennubya* 1871’de tefrika edilmiş olup, miladi III. yüzyılda Suriye’de hüküm süren Palmira Kraliçesi Zennubya ve kızı Julia’nın Roma imparatorluğuna karşı sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesini ele almaktadır. 1872’de tefrika edilen *Badûr* Emevilerin yıkılışı ve Abbasilerin kuruluşunu ele almaktadır. 1874’te tefrika edilen *el-Hiyâm fî cinâni ’ş-Şâm* ise genç iki erkek ve kız arasındaki tesadüf ve macera yüklü iki ayrı aşk hikayesi içerisinde Suriye’nin Müslümanlar tarafından fethini konu edinmektedir.⁵⁵

Selîm el-Bustânî’nin romanları kurgusu, dili, ve üslubuyla orijinal sayılabilir. O, olayların anlatımında genellikle basit bir gazeteci üslubu kullansa da kimi zaman çağdaş roman üslubuna aykırı olarak klasik edebî eserleri andırır şekilde yaygın kinaye ve mecazlara yer vermiştir. Selîm, romanlarına bir önsözle başlamış, klasik şiirden bazı beyitlere yer vermiş ve secili ifadelerle makâme tarzı eserleri hatırlatmıştır. Olay örgüsünde ise tesadüflere sık rastlanmaktadır.⁵⁶

Romanlarını sanattan ziyade okuru eğlendirmek ve ona nasihat etmek için kaleme alan Selîm, savaş tasvirlerine önem vermiş, tehlikeli ve ani gelişen olaylarla okurun merakını canlı tutmayı başarmıştır. Ne var ki o, romanlarında ele aldığı toplumun sosyal gerçekliğini yansıtmaya ve şahısların psikolojik tahlillerini yapmaya önem vermemiştir.⁵⁷

Selîm, babası Butrus el-Bustânî’nin yolundan giderek, romanlarında tarihî kaynaklarda zikredilen Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki olumsuzlukları bir kenara bırakmış, ortak yönleri öne çıkarmaya çalışmış, onları, aynı dili konuşan farklı dinlere mensup kimselerin birlikte inşa ettiği şanlı medeniyetin ortak mirasçıları olarak tasvir etmiştir. Romanlarını yazarken Selîm, sosyal ve siyasal alandaki fikirlerini özellikle Suriye muhitindeki Arap okuyucuya aktarmak istemiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Arap tarihî romanının kurucusu sayılan Corci Zeydan, İslam tarihinin farklı dönemlerini ihtiva eden yirmi bir tane roman kaleme almıştır. Bunların yanında bir tane de aşk romanı yazmıştır.⁵⁸ Corci Zeydan’ın romancılık anlayışının şekillenmesinde Selîm

⁵⁵ Ware, *a.g.e.*, s. 211.

⁵⁶ Stephen Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, University Press of Florida, Gainesville, 2004, s. 78-79.

⁵⁷ Hannâ el-Fahûrî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘Arabî (el-Edebu’l-hadis)*, Dâru’l-cil, Beyrut, 1986, s. 26-27.

⁵⁸ Bu romanları yayın yıllarıyla birlikte sıralayacak olursak: 1. *el-Memlûku ’ş-şârid* (1891), 2. *Esîru’l-Mutemehdi* (1892), 3. *İstîbdâdu’l-Memâlik* (1893), 4. *Cihâdu’l-Muhibbin* (1893), 5. *Armânüsetu’l-Mısriyye* (1896), 6. *Fetâtu Gassân* (1897-1898), 7. *Azrâ’u Kureyş* (1899), 8. *17 Ramazân* (1900), 9. *Gâdetu Kerbelâ* (1901), 10. *el-Haccâc b. Yûsuf* (1902), 11. *Fethu’l-Endelus* (1903), 12. *Şarl ve Abdurrahmân* (1904), 13. *Ebû Müslim el-Horasânî* (1905), 14. *el-‘Abbâse uhtu’r-Reşid* (1906), 15.

el-Bustânî'nin romanlarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte dikkatle incelenmesi halinde Zeydan'ın romanlarının, antik Mısır bilimcisi Georg Ebers'in (1837-1898) popüler tarihî romanlarıyla şaşırtıcı benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Ebers'in ilk romanı *Eine ägyptische Königstochter* (Mısırlı Bir Prenses, 1864), Mısır'ın Persler tarafından işgalini ele alırken; Zeydan'ın ikinci romanı *el-Armanûsatu'l-Mısriyye*, Mısır'ın Araplar tarafından fethini ele almaktadır. Her iki yazar da romanlarına Mısır tarihinin kritik bir dönemini konu olarak seçmiş, her iki roman da mutlu sonla biten bir aşk hikayesi etrafında kurgulanmıştır. Diğer taraftan romancıdan daha çok bir tarihçi gibi davrandıkları için karakter tasarımı, roman tekniği açısından ve estetik yönden her iki yazarın romanları da zayıf kalmıştır.⁵⁹

Roman tekniği konusunda Zeydan, İngiliz yazar Walter Scott (1771-1832) Walter Scott ve Fransız yazar Alexandre Dumas'tan (1802-1870) da etkilenmiştir. Romantizmin temsilcisi konumundaki bu kişilerin romanlarındaki gibi Zeydan'ın romanlarında da romantizm akımının güçlü etkisi vardır. Zeydan, 1886'da British Museum'u ziyareti sırasında bu iki yazarın romanlarını okuma fırsatı bulmuştur. Dumas'tan etkilense de o, romanlarında daha çok Scott'un tarzını kendine model almıştır. Scott, romanlarında İngiltere tarihini romantik bir şekilde ele alırken, aktif bir şekilde siyasi faaliyetlere katılmayan Zeydan Arap ulusunun tarihini yazmıştır. "Scott romanlarıyla çağdaş İngiliz toplumunun nasıl meydana geldiğini ortaya koymaya çalışmıştır.⁶⁰ Benzer bir şekilde Zeydan da Arap ulusunun tarih sahnesinde ortaya çıkışından başlayarak kat ettiği mesafeleri, ulaştığı medeniyet seviyesini ve kendi dönemindeki durumunu romanlarında ele almaya çalışmıştır.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başını kapsayan dönemde Selim el-Bustânî ve Zeydan gibi Lübnanlı Hıristiyan yazarların tarihe ve tarihî romana yönelmesinde yukarıda bahsedildiği şekliyle, bölgede yayılan Arap milliyetçiliği akımının büyük tesiri olduğu görülmektedir. Arap dilini ve kültürünü canlandırma düşüncesinin etkisiyle tarih edebiyatçıların genel ilgi alanı olmuş, tarihî roman, otobiyografi, köşe yazıları ve modern tarih kitapları gibi yeni edebî ürünler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶¹ Mezkur

el-Emîn ve'l-Me'mûn (1907), 16. *Arûsu Fergâne* (1908), 17. *Ahmed b. Tolûn* (1909), 18. *Abdurrahmân en-Nâsir* (1910), 19. *el-İnkılâbu'l-Osmânî* (1911), 20. *Fetâtu'l-Kayravân* (1912), 21. *Salâhuddîn el-Eyyübî* (1913), 22. *Şeceretu'd-Durr* (1914).

⁵⁹ Saad Elkhadem, "On the Rise of the Egyptian Novel", *The International Fiction Review*, Vol. 5, No: 1, University of New Brunswick, 1978, s. 26-27.

⁶⁰ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 213.

⁶¹ Yoav Di-Capua, "The Professional World view of the *Effendi* Historian", *History Compass*, 7/1 (2009), s. 310.

yazarların romanlarıyla, Arap okuyucusunun dikkatinin tarihe çevrilmesi ve tarih yoluyla bir milli bilinç oluşturulması amaçlanmıştır.

Tarih ilminin verileri bir toplumu farklı kılan hususların ortaya konulmasını sağlayarak milli bilincin uyarılması noktasında önemli bir vazifeyi yerine getirmektedir. Ne var ki tarih ilmi, nesnel haliyle milli değerlerin topluma etkili bir şekilde aktarılmasında yeterli değildir.⁶² Tarih etrafında oluşan milli bilincin toplumun geniş kesimlerine yayılmasında tarihî roman devreye girmekte, romanda canlandırılan sübjektif tarihle topluma yeniden doğma düşüncesi aşılana çalışılmaktadır. Haddi zatında tarihî roman türünün ortaya çıkışında, maziden üretilen argümanlarla geleceğe yön verme düşüncesi önemli bir etkidir.⁶³

Tarihî romanın milli bilinci oluşturma projesinde elverişli bir enstrüman olduğunu fark eden sömürge ülkelerinin milliyetçi yazar ve aydınları eğitici ve öğretici yönünü dikkate alarak tarihî roman yazmayı ve okumayı teşvik etmiştir. Bu yazarlar, tarihî romanın, düzgün biçimde kullanıldığında yurttaşların manevi duyarlılıklarının artmasına, bireylerin toplumsal sorumluluklarını ve haklarını öğrenmesine katkı sağlayacağını ve kendisini milletine adanmış üretken vatandaş modelinin tarihî roman vasıtasıyla oluşturulabileceğini düşünmüştür.⁶⁴

Hem Arap milliyetçiliğinin ortaya çıktığı Lübnanlı Hıristiyan aydınlar arasında yetişen hem de 1882'den itibaren bir sömürge ülkesine dönüşen Mısır'da yaşayan Zeydan, Arap milliyetçiliğine temel teşkil edecek milli bilincin oluşması hususunda tarihî romanın üstlendiği rolü anlamış ve romanları vasıtasıyla bütün Araplara seslenmiştir. Buna göre tek bir Allah'a kulluk eden insanlar olarak ortak bir inancı paylaşan Müslüman ve Hıristiyan Araplar, her ne olursa olsun, dinî ve mezhebî farklılıkları ve geçmişte kendi aralarında yaşadıkları sorunları bir kenara bırakarak tarihte olduğu gibi, yeniden bir Arap birliği teşkil etmelidir.

Tarihî romanlarını ağırlıklı olarak Arap-İslam tarihi üzerine telif eden Zeydan'ın İslam ve Hıristiyanlık dini, Arap dili, kültürü ve tarihi temeline dayalı bir Arap birliği idealine katkı sağlamak için tarih üzerine bina ettiği düşüncelerini, romanları vasıtasıyla geniş halk kitlelerine ulaştırmaya çalışmıştır.

⁶² Fatih Arslan, "Tarihin Dirildiği Gün: Maziden Roman Ütopyasına", *Erdem*, cilt: 17, sayı: 49, Ankara, 2007, s. 382.

⁶³ Lukacs, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁴ Samah Selim "The Narrative Craft: Realism and Fiction in the Arabic Canon", *Edebiyat*, Vol. 14, No. 1 & 2, 2003, s. 113-114.

SONUÇ

Arap dünyasında 19. yüzyılda meydana gelen bazı gelişmeler Arap milliyetçiliği düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Batı'nın da desteklediği milliyetçilik düşüncesi Arap dünyasında kurulan bazı cemiyetler, Batı dillerinden Arapçaya çevrilen eserler, yayın hayatına başlayan gazete ve dergiler ve ardından gelen tarihî romanlarla gelişmek için elverişli bir zemin bulmuştur. Bu arada bazı edebiyatçılar ve yazarlar faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Bu isimler arasında Arap edebiyatını canlandırma konusunda önemli katkılar sağlayan Nasif el-Yazıcı, Butrus el-Bustânî, Selîm el-Bustânî gibi yazarlar bulunmaktadır. Söz konusu yazarlar klasik Arap dilini Müslüman ve Hıristiyan Arapların ortak dili olarak görme ve dil birliği temelinde ulus birliğini sağlama düşüncesinde kendilerinden sonra gelen Corci Zeydan'a rehberlik etmiştir. Zeydan, nahda hareketinin öncü şahsiyetlerinden ilham alarak oluşturduğu ortak dil ve ortak tarih temelli Arap birliği düşüncesini romanları vasıtasıyla daha geniş kesimlere aktarmaya çalışmıştır.

Zeydan'ın roman türünü seçmesindeki en önemli etken, milliyetçilik etrafında şekillenen kendi ideolojik düşüncelerini halka daha kolay bir biçimde iletme çabasıdır. Zira onun romanlarının okuyucudan büyük ilgi görmesinden sonra Ferah Antûn (ö. 1922), meşhur şair Ahmed Şevkî (ö. 1932), Nikola Haddâd (ö. 1954), Yakûb Sarrûf (ö. 1927), Alî el-Cârim (1881-1949) ve Ali Ahmed Paksîr (1910-1969) gibi edebiyatçılar da tarihî romana yönelmiş, böylece tarihî roman yeni bir tür olarak Arap edebiyatında kendine yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

- el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil B. Muhammed (2000) *Keşfu'l-hafâ*, Tah. Abdulhamîd b. Ahmed Hindâvî, el-Mektebetu'l-'asriyye, b.y.
- ALLEN, R. (1995) *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York.
- ANTONIUS, G. (1969) *The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Mektebetu Lübnan, Beirut.
- ARGUNŞAH, H. (2002) "Tarihî Romanda Post-Modern Arayışlar", *İlmî Araştırmalar*, 14.
- ARSLAN, F. (2007) "Tarihin Dirildiği Gün: Maziden Roman Ütopyasına", *Erdem*, cilt: 17, sayı: 49, Ankara.
- BEDR, A. T. (T.Y) *Tatavvuru'r-rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-hadîse fi Mısır: 1870-1938*, Dâru'l-ma'ârif, Kahire.

- el-BEKRÎ, M. B. A. (2004) *Delîlu'l-fellâhîn li turukî riyâdi's-sâlihîn*, Haz. Halîl Me'mûn, Dâru'l-ma'rife, Beyrut.
- BODUR, H. E. (1988) "Arap Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Doğuşu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8.
- CACHIA, P. (1992) "Introduction: Translations and Adaptations, 1834-1914", *Modern Arabic Literature*, Edit. M. M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge.
- ÇETİN, N. (2003) *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara.
- DAYF, Ş. (ty.) *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsır fî Mısr*, Dâru'l-ma'ârif, Kahire.
- ed-DESÛKÎ, Ö. (2000) *Fi'l-edebi'l-hadîs*, Dâru'l-fikri'l-'Arabî, b.y..
- Di-CAPUA, Y. (2009) "The Professional World view of the *Effendi* Historian", *History Compass*, 7/1.
- ELKHADEM, S., (1978), "On the Rise of the Egyptian Novel", *The International Fiction Review*, Vol. 5, No: 1, University of New Brunswick.
- ER, R. (1997) *Modern Mısır Romanı*, Hece Yayınları, Ankara.
- el-FAHÛRÎ, H. (1986) *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'Arabi (el-Edebu'l-hadîs)*, Dâru'l-cil, Beyrut.
- FAZLIOĞLU, Ş. (2006) *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul.
- GÖĞEBAKAN, T. (2004) *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HADDAD, R. (1970) *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation*, Princeton: Princeton University Press.
- HOURANI, A. (1993) *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, Cambridge University, Cambridge.
- KABAKLI, A. (2002) *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.
- KARAL, E. Z. (1983) *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KARPAT, K. H. (2001) *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev.: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.
- KARPAT, K. H. (2006) *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev.: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara.

- KAYALI, H. (2003) *Jön Türkler ve Araplar*, çev.: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KEHHÂLE, Ö. R. (t.y.) *Mu'cemu'l-muellifin*, Mektebetu'l-musennâ, Beyrut.
- LEAFGREN, L. A. (2012) *Novelizing the Muslim Wars of Conquests: The Christian Pioneers of the Arabic Historical Novel*, Harvard University (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- LEWIS, B., (2009) *Tarihte Araplar*, çev.: H. D. Yıldız, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- LUKACS, G. (2008) *Tarihsel Roman*, çev.: İ. Doğan, Epos Yayınları, Ankara.
- MAKDİSİ, U. (2008) *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca.
- MORAN, B. (2001) *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MURTÂZ, A. (1998) *Fî nazariyyeti'r-rivâye*, el-Meclisu'l-vataniyyu li's-sekâfeti ve'l-funûni ve'l-âdâb, Kuveyt.
- ÖZÖN, M. N. (1985) *Türkçede Roman*, İletişim, İstanbul.
- PHILIPP, T. (1971) *The Role of Jurji Zaidan in the Intellectual Development of the Arab Nahda From the Beginning of the British Occupation of Egypt to the Outbreak of World War I*, University of California (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SELİM, S. (2003) "The Narrative Craft: Realism and Fiction in the Arabic Canon", *Edebiyat*, Vol. 14, No. 1 & 2.
- SHEEHI, S. P. (1998) *A Genealogy of Modern Arab Subjectivity: Three Intellectuals of al-Nahdah al-'Arabiyyah*, University of Michigan (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SHEEHI, S. (2004) *Foundations of Modern Arab Identity*, University Press of Florida, Gainesville.
- SINNO, A. (2011) *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler Arnavutlar 1877-1881*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- SOY, H. B. (2004) "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Sayı 30,
- TİMUR, T. (2002) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara.

- TURAL, S. K. (1992) *Tarihi Roman ve Atsız'ın Tarihi Romanları Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- WARE, Lewis Beier (1973) *Jurji Zaydan: The Role of Popular History in the Formation of a New Arab World-View*, Princeton University (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YALAR, M. (2009) *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa.
- ZEHÛRA, İ. (1897) *Mirâtu'l- 'asr*, el-Matba'atu'l-umûmiyye, Kahire.
- ZEINE, Zeine N. (2003) *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev.: Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.
- ZEYDAN, C. (t.y.) *Târîhu âdâbi'l-luğati'l- 'Arabiyye*, Dâru'l-hilâl, Kahire.
- ZEYDAN, C. (2012) *Terâcimu meşâhîri'ş-şark fi'l-karni't-tâsi' 'aşar*, Dâru Kelimât, Kahire.
- ez-ZEYYÂT, A. H. (t.y) *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî*, Dâru nahdati Mısır, Kâhire.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn (2002) *el-A 'lâm*, Dâru'l- 'ilm li'l-melâyîn, Beyrut.